

A sült kakas kukorékol, a sült kácsa kajabál, a sült hal vízbe ugrik

A sült hús-csoda példái a bácskai magyar és balkáni szerb folklórban

Nemrégiben vált olvashatóvá Nagy Ilona lenyűgöző apparátussal dokumentált tanulmánya a sült hús-csoda általa kakascsoodának elnevezett változata eredetéről.¹ A motívum vagy epizód lényege: „A legendairadalomban az életre kelő megsült vagy megfőtt állatok (hal, tehén, borjú stb.), de leginkább a madarak igen sokféle fajtája (kakas, tyúk, galamb, páva, fogoly stb.) fordul elő, hogy bizonyosságot tegyen egy-egy kijelentés tartalmának valóságáról, vagy éppen megcáfolja azt.”² Narratív egységről van tehát szó, „amelyben a csoda rendszerint egy provokatív állítás, vagy ahogy fentebb neveztük, lehetlenségi formula (»ahogy ez a sült kakas, tyúk, galamb stb. nem kel életre, úgy ez vagy az a dolog sem fog megtörténni«), vagy ugyanennek a pozitív, de lehetlenséget kifejező párja után következik be. A változatok közös tulajdonsága még, hogy valamennyiben ember által megölt és táplálkozásra előkészített állatról van szó.”³

A motívum alapötlete után nyomozva Nagy Ilona megállapítja, hogy a néma teremtmény tanúságtétele „nagy valószínűséggel a késő antik biográfiaműfaj, az apokrif apostolcselekedetek keretében fogalmazódott meg először, és kötődött elválaszthatatlanul a szent elbeszélésekhez. A későbbi legendák és folklórtörténetek sarkalatos pontja, hogy a kételkedő személy paradox állítása (ahogy ez nem, úgy az sem) még hiányzik belőle, de a fogyasztásra előkészített állat csodás életre kelése itt is a hit erősítését szolgálja.”⁴

¹ NAGY 2007.

² NAGY 2007. 507.

³ Ugyanott.

⁴ Ugyanott 509.

A sült hús-csoda (s ezen belül a kakascsoda) folklórban előforduló példái után nyomozva Nagy Ilona felsorolja mindazokat az adatokat, amelyekben a sült kakas kukorékol, az egyéb megéledő sült vagy főtt állatokra csak utal. A sült kakas kukorékol motívumot végigköveti mindazokban a folklórszövegekben, melyek látókörébe kerültek. Ezek között a román és keleti szláv adatok is szerepelnek, mindkét terület az ortodox kereszténység körébe tartozik. Ezekon kívül bemutatja azt a két eddig ismertté vált magyar narratívumot, melyekben a kérdéses epizód előfordul.⁵ Az ugyancsak az ortodoxia körébe tartozó szerb folklóradatok azonban nem szerepelnek tanulmányában. Dolgozatunkban magyar fordításban be fogjuk mutatni az eddig ismertté vált három szerb változatot, melyeknek mindegyike a kakascodát reprezentálja, majd utánuk idézni fogunk néhány olyan narratívumot is (ugyancsak a szerb hagyományból), melyek nem a „szent elbeszélések” körébe tartoznak, de a sült hús-csodának szép példái.

Az olvasó számára összehasonlítási alapul bemutatjuk az egyik magyar változatot:

„Jézust bétették a földbe, s akkor a zsidók megsüttek vót egy kakast húsvétra, s azt mondta egy zsidó:

– Akkor támad fel Jézus, mikor ez a kakas szól, s mikor háromszor megverí szárnyait.

S akkor odatettek vót egy zsidót, hogy örözje Jézust, ha feltámad, ne fusson el.

S akkor a kakas es szólni fogott, s megverte a szárnyait, s akkor Jézus feltámadt, felemeledett, felment, fel a mennyországba. S akkor ezek nyúltak, hogy fogják meg a lábait, de nem még fogták meg.

Akkor látja, vannak azok az emberek, melyikeknek vannak iljen sárig pöttyök az arcikon, s az oljan emberek azért mondják, hogy a kakas, mikor megverte szárnyait, akkor szembeverte a zsírt, s akkor azért van uljan sárig pötty az arcáján.”⁶

A kakascodát reprezentáló három szerb népi elbeszélés az alábbi. A szövegeket saját fordításomban közlöm:

1. „Miatán a katonák Krisztust keresztre feszítették, bárányt és kakast vágtak; a bárányt nyársra húzták, és a tűz mellé tették sülni, a kakast pedig feltették egy fazékban, miközben így szóltak:

– Ha ez a bárány a nyárson bégetett, és ez a kakas a fazékban elkukorékolta magát, akkor támadjon fel a megfeszített!

Nem múlt el sok idő, a bárány a nyárson feléledt, bégetni kezdett, és a csalitosba szökött; a kakas kiugrott a fazékból, elkukorékolta magát, és Krisztus felkelt sírjából, és az égbe távozott.”⁷

⁵ SALAMON 1987. 172. No 156. és BOSNYÁK 2001. 91.

⁶ BOSNYÁK 2001. 91.

80 ⁷ ČAJKANOVIC 1927. 401. No 161., jegyzetek 544.

2. „Az a szokás, hogy a kakashúsból becsináltat főznek, s ekkor elmesélik, hogy Krisztus tanítványai kakashúsból főzött becsináltat ebédeltek, s közben egymást kérdezték: Igaz-e, hogy Krisztus feltámadt? Beszélgetés közben az egyik tanítvány így élcelődött: »Ha feltámadhat ez a kakas, akkor Krisztus is ugyanígy feltámadhat.« Ám mibelyt ezt kimondta, és mondókáját bevégezte, az a kakas kijött a tából, s miután néhányszor széttárta szárnyait és összeverte őket, befröcskölte őket becsináltlével az arcukon, majd elkukorékolta magát. A jelenet láttán mindannyian megijedtek, keresztet vetettek, s hinni kezdtek. Az a hiedelem járja, hogy az arcukra fröcskölt becsináltlé-foltoktól maradtak a zsidók szeplősek, s ezek a foltok más nem zsidókra is átmentek.⁸

3. „Amikor a fazekat leveszik a (nyílt) tűzhelyről, jó, ha a fazék helyét – ahol állt a tűzhelyen – hamuval fedik be. A kérdésre, hogy ez miért jó, az alábbi elbeszéléssel válaszolnak: »Amikor – mondják – Krisztust elítélték, elvezették, hogy keresztre feszítik, a zsidók keresztfát ácsoltak berkenyéből és öt szöget csináltak, amelyekkel a keresztre szögezik. A bírónál, aki Krisztust halálra ítélte, keresztény volt a szakács. Az valahogy ellopott egyet az öt szög közül, és eldugta a hamuba a fazék alatt. A zsidók mindent felforgattak, hogy megtalálják a hiányzó szöveget, de mindhiába. Amikor a szakács levette a fazekat a tűzről, melyben kakast tettek fel főzni vacsorára, a fazék helyét betakarta hamuval, s így senki sem vette észre a szöveget. Ily módon Krisztust négy szöggel szögezték a keresztfára (két szöggel a két kezét, eggyel a két lábát). A mellébe, szívébe szánt ötödik szög nem volt meg. Amikor mindezt elvégezték, hazatértek a zsidók vacsorázni. Krisztus néhány óra múlva meghalt a keresztfán. Amikor hazatértek a zsidók, beszélgetésbe kezdtek Krisztus haláláról, s egyik közülük így szólt:

– Hát mi könnyen feszítettük Krisztust a keresztre, könnyen odaszögeztük és halálát okoztuk, de, halljátok, mit beszélnek a keresztények, hogy ő fel fog támadni.

Egy másik azt felelte erre:

– Hagyd azt az ostoba beszédet, amit az oktalan nép mond; ha feléledhet ez a kakas a fazékban, akkor Krisztus is fel fog támadni!

Abban a pillanatban kiugrott a kakas a fazékból, ráállt a fazék fülére, s összezsepcsködté szárnyait. Az összes ott lévő zsidót befröcskölte forró levessel, s teli torokból megszólalt: Kukkurikú! Mindannyian elnémultak a csodától! Az ar-

⁸ VELJIC 1902. 440., idézi ĐORĐEVIĆ 1926. 163. is. A szerb eredetiben a magyar változatban használt ételnemű, a *becsinált* helyén a *čerović* kifejezés szerepel. E szót a különböző szótárak más-más módon értelmezik. A *becsinált* mellett *vasas-ként* is adják. A szó turcizmus a szerb nyelvben, eredetileg perzsa származású, s a pecsenyesütés közben keletkezett pecsenyeszíros lét jelentette, melyet mártogatással fogyasztottak. A török eredetű balkáni konyhában lisztes-ecetes-fokhagymás alapú *mártást* jelent, ebbe mártogatták a sült húst.

cukra fröcskölt foltoktól, a levestől, mindannyian foltosakká, szeplősekké váltak, azóta ilyen napjainkban is szinte minden zsidó. Amiatt pedig, hogy Krisztus keresztfája berkenyéből készült, a parasztok manapság sem tüzelnek berkenyefával, s a fazék helyének hamuval betakarása a tűzhelyen napjainkban is bevett szokás.»⁹

Ha jobban szemügyre vesszük az idézett magyar és három szerb népi elbeszélést (narratívumot), azonnal látjuk, hogy az apokrif evangéliumokig visszavezethető epizód, mely a sült hús-csodák közé tartozó kakascsoda motívumát tartalmazza, folklórműfajilag átalakult az évszázadok során: a motívum eredetmagyarázó mondák részévé vált. E szövegek voltaképpen arra adnak „választ” a folklór eszközeivel, hogy miért szeplősek (leggyakrabban) a zsidók. Harmadik szerb narratívumunk pedig arra is választ ad – ugyancsak a folklór eszközeivel – hogy Szerbia egy részén miért nem szeretnek berkenyével¹⁰ tüzelni a parasztok. Ugyanitt ugyancsak az idézett szerb népi elbeszélés indokolja, hogy miért takarták el – a 19. században – hamuval a (nyílt) tűzhelyről levett fazék helyét (nyomát).

Miközben Nagy Ilona is megállapítja, hogy miként alakult át a kakascsoda motívumát tartalmazó epizód más folklórműfajjává, írja: „A tudatos folklórgyűjtések, feljegyzések a 19. és 20. századból tárják eléink azokat a szóbeli változatokat, amelyek világmagyarázatra törekedve eredetmagyarázó mondanékként fogalmazódnak meg. Ilyen szemlélet az írott források szerzőire nem jellemző.”¹¹ A mintegy másfél ezer éves múltra visszavezethető apokrif csoda-elbeszélés, térben és időben, igen hosszú utat tett meg a két magyar orális változatig, valamint a három szerb – ugyancsak szóbeliségből származó – narratívumig. Ezek ugyanis, szinte mindegyik, a szeplős ember teremtése (konkrétabban: miért szeplősek a zsidók) „magyarázatát” adják meg a folklór eszközeivel.

A két eddig ismeretes magyar szájhagyományozott változatról (a kakascsodát bemutatókról) mondja Nagy Ilona, hogy a román és a keleti szláv hasonló elbeszélések leggyakoribb redakciójába tartoznak.¹² Az előzőekben bemutatott három szerb változat ugyancsak ebbe a redakcióba sorolható, ami felveti annak gyanúját, hogy a redakciónak ez a típusa az ortodoxiához kapcsolható, s ennek nyomán szivároghatott be a csángó hagyományba¹³

⁹ ANONIM 1897. 205. No 46.

¹⁰ Az eredetiben: *brekinja*, jelentése: *berkenye* vagy *barkóca*, latin besorolása: *Sorbus torminalis*.

¹¹ NAGY 2007. 496.

¹² Ugyanott 522.

¹³ Salamon Anikó adata gyimesi csángó eredetű, Bosnyák Sándor adata pedig moldvai csángó adatközlőtől.

is. A horvátok köréből magam eddig nem találkoztam orális változattal, ha ugyanis ilyen felbukkanna, az azt bizonyíthatná, hogy a nyugati kereszténységben is számolni kellene az említett redakcióval.¹⁴

Nagy Ilona azt írja, hogy nem célja a motívum (a sült hús-csoda, vagy a néma teremtmény tanúságtétele) részletes bemutatása¹⁵, megemlíti viszont, hogy a lehetetlenséget tartalmazó csodák „a keresztény keleten mindenütt széltében kerengtek az ókortól kezdve egészen Konstantinápoly 1453-as bevételéig, de később is”.¹⁶ Ezekre példaszövegeket nem idéz, mert azok nem a kakascoda motívumát reprezentálják. Ismert azonban a szerb folklórból néhány szöveg, amely az említett Konstantinápoly bevételével kapcsolatos. Ezek közül is bemutatunk néhányat:

1. *„Miközben a törökök Konstantinápolyt ostromolták, a görög császár, Konstantinos halat süttött egy serpenyőben a tengerparton. Amikor jelentették neki, hogy a törökök már özönlének a városba, azt mondta: Ha ez a hal a serpenyőből a tengerbe ugrik, akkor fogják a törökök elfoglalni Konstantinápolyt. Amint azt ki mondta, a hal a serpenyőből a tengerbe ugrott s továbbúszott. Azt mesélik, hogy ma is van a tengerben olyan hal, melynek egyik oldala meg van sültve, a másik pedig nem. Ezek a halak azokból a halakból lettek, melyeket Konstantinos süttött.”¹⁷*

A másik változat más főhőssel adja elő ugyanazt:

2. *„Amikor a törökök Konstantinápolyt vivoták, éppen azon a napon, amikor elfoglalták, egy kalugyer halat süttött magának a halas konyhában. Akkor arra futott valaki, s átkozni kezdte a kalugyert és azt is amit csinál, közölve, hogy a törökök elfoglalták Konstantinápolyt. A kalugyer, aki nyugodtan süttötte a halat, odakiáltott, hogy ez nem igaz, s a félig sült hal előbb megeled és a vízbe ugrik, minthogy az igaz legyen. Még mindezt ki sem mondta, a félig sült hal csapott egyet a serpenyőben, és a vízbe ugrott a kolostornál. Ettől a haltól lettek azok a halak, amelyek ma is láthatóak a vízben, mivel pedig az félig sült volt, ma is azt mondják, hogy utódainak egyik oldala fekete, a másik pedig vörös. Ha majd a görögök vagy a keresztények újra visszafoglalják a várost, az a hal újra felbukkan, és a serpenyőben terem.”¹⁸*

Mint látható, a sült hús-csoda motívuma az elbeszélés végén eredetmagyarozó záradékkal egészül ki, tehát a sült hús-csoda ebben az esetben is eredetmagyarozó monda részeként maradt fenn a 20. századi szerb folklórbán.

¹⁴ Nagy Ilona utal szövegre a lengyel hagyományból, de valószínűleg lehet ilyen a horvát hagyományban is, mivel egy horvát lexikon forrásmegjelölés nélkül utal a kakascodára idősb Jakab apostol attribútumai kapcsán: BADURINA (red.) 1979. 613.

¹⁵ NAGY 2007. 510.

¹⁶ Ugyanott 509.

¹⁷ ĐORĐEVIĆ 1984. 2. 212., eredetileg: ĐORĐEVIĆ 1932. 127. Ugyanott a jegyzetek között ugyanennek a narratívumnak bővebb változata, melyet az adatközlő apja Konstantinápolyban hallott a 19. században.

¹⁸ ĐORĐEVIĆ 1926. 161–162. A pontosan megjelölt eredeti forrást nem sikerült megtalálnom.

Bemutatok még egy sült halas változatot, melyben az iszlamizáció sikeréről regél a török adatközlő.

„Karladovó faluban azt mesélik, hogy amikor a törökök elfoglalták Dél-Macedóniát, sorra kiirtották azokat a keresztényeket, akik nem akartak eltörökösödni. Egyszer Kapilan falu előtt üldögélt hat keresztény, lovaik pedig hat karóhoz voltak kikötve. A karladovóiak megpróbálták őket rábeszélni, hogy térjenek át az iszlámra. Azok azt felelték, hogy áttérnek, ha a halak, melyeket éppen serpenyőben sütöttek, a folyóba ugranak. Amint ezt kimondták, a halak a vízbe ugrottak. Ezt ma a törökök mesélik, hozzátéve, hogy abból a hat karóból, amelyekhez a szerbek lovaikat kötötték, hat jávorfa nőtt ki, közülük négy ma is áll.”¹⁹

Nagyon valószínű, hogy ez a narratívum hiányos lejegyzésű, ugyanis nem lehet véletlen, hogy a törökök hangsúlyozzák a kizöldülő, kihajtó, fává terebélyesedő karókat is. Elképzelhető, hogy az áttérést lehetetlennek vélő keresztények nemcsak a vízbe ugró sült halat és per analogiam az iszlámra való áttérést vélték elképzelhetetlennek, hanem azt is, hogy a hat karó, melyhez lovaik ki voltak kötve, kihajtsanak és fává terebélyesedjenek. (A motívum – kihajtó és virágot hozó földbe szúrt ostornyél alakban – jól ismert a Mátyás királyválasztását elregélő mondáinkban is.²⁰ Ezt mondja el egyébként Czuczor Gergely verse is.²¹)

Végül bemutatunk egy bácskai magyar (délvidéki) narratívumot, mely a maga módján ugyancsak a sült hús-csoda motívumát reprezentálja, közvetett formában:

„Hun vót, hun nem vót, vót a világon egy nagyon szegény ember meg a felesége és egy tucat gyerek. De még a betevő falat se vót meg mindég. Hát elhatározta magát, hogy szerencsét próbál, hátha akad valami munka.

Ahogy mén az országúton, találkozik egy emberrel, ment a vásárra. Kérdi: Hé, atyafi, hová, merre? Megyek a vásárra. Én is, mennyünk együtt. Mentek egy darabig, beszélgettek. A zsidó mondta, hogy ő mit akar venni a vásáron. Hát akkor neked sok pénzed van, te zsidó. Hát én a pénzed agyonütlek. Ne üss agyon, te szegény ember, mert még a sült kácsa is kikajabája.

De a szegény ember agyonütte a zsidót, és a pénzt elvitte. Ettől kezdve a szegény emberre jobb napok vártak. Ettől fogva vót mit enniük. Rá tíz évre nagyon összevesztek a feleségivel, az asszony éppen kacsát sütött, és az asztalra tette. Odament a szegény ember, és elkezdte a kácsa száját rángatni: Te kajabálsz ki, hogy én agyonüttem a zsidót, te kajabálsz ki? Az asszony a konyhába meghallgatta. Mingyá elment és följelentette az urát. Hogy tíz éve aszt a zsidót, akit agyonüttek,

¹⁹ ĐORĐEVIĆ 1926. 162–163.

²⁰ Vö. JUNG 2004. 62–71.

²¹ JUNG 2004. 72–73. A kizöldülő száraz ág stb. irodalmáról: DÖMÖTÖR 1992. 27. (No 16. Áron vesszője) Közismert változata Szent Kristóf legendájához is kötődik: Legenda Aurea megfelelő részében: LEGENDA AUREA 1990. 164.

*a zén uram ütte agyon. Mingyá örökös rabságra ítelték a zurát. Eddig vót, mese vót, talán igaz se vót.*²²

Már első pillantásra nyilvánvaló, hogy e narratívum mesének álcázott mondaszerű történet, egészen pontosan az *AaTh 960A Ibykos darvai* vagy a másik, az *AaTh 960 A nap mindent kiderít* rendhagyó változata. Az első mondatípusban általában darvak, esetleg más madarak: vadlibák, foglyok, kacsák, papagájok vagy hollók is előfordulhatnak²³, melyek végül is – a monda második részében – elárulják az addig rejtőzködő gyilkost. A típuscsalád másik tagjában általában ballangó(kóro), de napfény, holdfény vagy szél is előfordulhat a változatokban.²⁴ A típuscsalád rövid tartalmi összefoglalása az alábbi: „Rejtélyes gyilkosság nyomravezető tanúja beszélni nem tudó madársereg vagy növény, melynek említésével a gyilkos gyanússá teszi magát.”²⁵ Idézett bácskai magyar változatunk azért vélhető rendhagyónak, mert abban az áldozat által említett (nem pedig tanúul hívott) sült kacsá „árulja el” végül is a gyilkost. Közvetve tehát az élettelen állat adja ki végül is a tettest. Ez a mondaváltozat ennél a motívumánál fogva kapcsolódik a sült hús-csoda epizódját megjelöltő szájhagyományozott népi elbeszélésekhez. A sült hús-csodák, s azoknak keretében a kakascodák azonban valóban tartalmaznak csodás elemet is, mégpedig azzal, hogy a megsütött vagy megfőzött állatok (általában kakas, de más is lehet) megélednek, feltámadnak a kételkedők állításának cáfolatául. Az említett mondatípus-család ismert változataiban, melyek a kérdéskör kutatóinak eddig a látókörébe kerültek, nem fordul elő mondabeli áldozat által említett sült vagy főtt állat (madár) gyilkosra rávezető funkcióban.²⁶ Magam úgy véltem korábban, hogy bácskai magyar változa-

²² KALAPIS (közéleteszi) 2003. 266.

²³ JUNG 2001a. 177. Az Ibykos darvai mondatípusról: JUNG 2001a., UJVÁRY 1999. 21–26., JUNG 2004a.

²⁴ JUNG 2001a. 171.

²⁵ Dömötör Sándor dolgozata alapján idézi: JUNG 2001a. 171.

²⁶ Bornemisza Péter korai változatában ugyan ott szerepel a sült madár a gyilkosra rávezető szerepben, de az áldozat, megölése előtt, nem sült madarat hív meg tanújául, hanem élő. Bornemisza 16. századi változata így hangzik: „Egy útonjárót ölnek volt két latrok, és könyörög volt, hogy ne bántanák, mert ama madarak is kikiáltanak (mutatott az fán madarakat). Időre egyik udvarbíróvá lévén egy nemesnek, madarakat hoznak élő sütvé, és mosolyodik, és addig kérdezik, hogy megbeszéli az ember mint könyörgett és mit mondott, hogy az madarak is kikiáltják: Ez nemesembernek kedig volt szolgája régen az, akit megöltének volt, és régen tudakozott, ki mielte, azért megfogatja és megöleti.” BORNEMISZA 1977. 86. Bornemisza forrásait kikutatta: SCHEIBER 1977. 23. Az egyik lehetséges forrásban, akárcsak a bácskai (délvidéki) változatban, zsidó az áldozat. A közeli változat összefoglalása Scheiber által: „Gazdag zsidó más országba költözendő a királytól kísérőt kér a határig. A király pohárnokát jelöli ki. Erdőbe érve a pohárnok megöli a zsidót, aki a fenyőrigóra mutat s halála tanújául szólítja. A király születésnapján a pohárnok fenyőrigókat talál fel, s közben szívből kacagni kezd. A király kivallatja okát, s halálra ítéli a gyilkost.” SCHEIBER 1977. 23.

tunk társtalan, az adatközlő egyéni leleményeként fogalmazódik meg benne a sültkacsa-motívum, továbbá az áldozat kiléte (a zsidó), s azt is elképzelhetőnek véltem, hogy a változat mögött a sült hús-csoda valamely egykor halott, de elfelejtett variánsa kísérhet. További kutatással azonban kiderült, hogy a bácskai változat (akár egy altípus modelljeként is felfoghatóan) egyáltalán nem társtalan, egy változata már ötven esztendeje olvasható, csupán ezzel a kiágazással a kérdés kutatói eddig nem foglalkoztak. A változatra Katona Imre utal²⁷, de láthatóan nem tartja az *Ibykos darvai* (*AaTh* 960A) mondatípus változatának. Egyik dolgozatában olvassuk az alábbiakat:

„Legtipikusabb példája ennek egy szóláshoz fűződő két rémtörténet. Alapja az a hit, hogy idővel minden titok kitudódik vagy a tettes, vagy egy nem is sejtett körülmény által: *Még a sütt tyúk is kikaparja, még a ballangó is kifújja*, szokták mondani. A szólás két elemből tevődik össze, és valóban két teljesen elkülönülő történettel szokták e szólások nagyobb hitelét alátámasztani: 1. Sok változatban ismert az a történet, hogy egy lakodalomban sült tyúkot ettek, s valaki idézte a közmondást: – *A titkot még a sült tyúk is kikaparja*. – Erre az egyik vendég megszólalt, hogy ez nem áll, hiszen az sem tudódott még ki, hogy ő (néhány éve) megölte a feleségét. Ezzel akaratlanul is kézre adta önmagát. 2. A közmondás második részére is hasonló bőségekben vannak történetek.”²⁸

Ezt követően Katona közöl egy maga feljegyezte ballangós változatot²⁹, s jegyzetei között utal a kérdés addig ismert irodalmára.³⁰ Nagy kár azonban, hogy az 1. pont alatt elmondott (nyilván csupán általa összefoglalt) „sült húsos változat” többi szövegét nem ismerteti, s ily módon – legalábbis ebben a pillanatban – csak az általa elmondott csongrádi, és a Kalapis Zoltán által közzétett (s főntebb szövegszerűen is idézett) két változat került elem. Mivel Katona „sok változatban ismert történetet” emleget, nem lehetetlen, hogy további variánsok is előkerülhetnek majd a jövőben.

Ha szemügyre vesszük a csongrádi változatot, látható, hogy az a bácskai narratívumhoz képest hiányos: nincs meg benne a tanúságtételre való utalás – vagy más változatokban – felszólítás. A Katona által elmondott lakodalmi történetben csupán az Ibykos-monda záró része szerepel, melyben a gyilkos öntudatlanul maga adja fel önmagát. Tehát nem tudható, hogy áldozata valóban mondta volna a gonosztett végrehajtása előtt, hogy a titkot még a sült tyúk is kikaparja. Ezért valószínű, hogy a közzétevő Katona ezt a történetet nem sorolta a kérdéses típusba, mindössze rémtörténetnek minősítette. Ennek ellenére úgy vélem, hogy a mindössze közmondás-hitelesítésként elő-

²⁷ KATONA 1950.

²⁸ KATONA 1950. 367.

²⁹ Ugyanott.

³⁰ Ugyanott 368.

adott történet mögött is már részben elfelejtődött mondatípus-változat lap-pang, akárcsak a bácskai változat esetében.

Katona Imre tanulmánya egyébként, melyben a lakodalmi történet elmondásra kerül, elsősorban parömiológiai-szövegközlő jellegű, amelyben – a főntebb idézett részlet kapcsán – a szerző arról beszél, hogy a csongrádi adatközlők nem mindegyik proverbiumot tartják már érvényesnek a mindennapi életben, némelyiknek érvényét már kétségbe is vonják. Majd hozzáteszi: „Ilyen vitás esetekre alkalmaznak utólagosan igazoló, elhihető történetet.”³¹ Ilyen történetként idézi a tárgyalt lakodalmas elbeszélést, mely – mint láthattuk – az *Ibykos darvai AaTh 960A* mondatípus – részben hiányosnak tűnő – variánsa. Az „elhihető történet”, mint eddig fejtegettem, nem egyéni rögtönzés eredményének vehető, hanem egy mondatípus artikulációja, bár a gyilkosság nyomravezető tanúja, vagyis a tanúságtevő, az eddig ismert változatok tükrében szokatlannak látszik (a holt, sült madár tanúságtétele).³² Katona Imre tehát nem arról beszél, hogy a közösség által alkalmazott történetek, melyek a közmondás érvényességét igazolják vagy kétségbe vonják, ezáltal jöttek volna létre. Ebből tehát az is következhet, hogy a proverbium (mint népköltési műfaj) egy másik népköltési műfajhoz tartozó narratívum (monda) által nyerhet igazolást vagy cáfolatot. Valószínűleg így tekinthetünk az „igazoló vagy cáfoló történet” vonatkozásában a tárgyalt mondára is.

Harmadfél évtizeddel később egy nyugati magyar irodalomteoretikus, Kibédi Varga Áron – nyilván Katona Imre tárgyalt elképzeléseitől függetlenül – más szempontok alapján értelmezte a proverbiumok (adott esetben közmondások) és a narratívumok (adott esetben népmesék) lehetséges összefüggéseinek kérdését. Tanulmányában kifejti, hogy „a mese is visszavezethető egy alapgondolatra; ez az alapgondolat pedig – népi, közösségi műfajról lévén szó – a morális propozíció népi vetülete, azaz a közmondás. Ha meggondoljuk, hogy minden népmese mögött meghúzódik egy erkölcsi szabály, *a mesét felfoghatjuk úgy, mint egy-egy közmondás elbeszélő köntösbe öltöztetett illusztrációját.*”³³ (A kiemelés tőlem, J. K.) A népmese közmondás-illusztrációként való felfogása valószínűleg nem védhető elképzelés, hisz a magyar népmesék óriási többsége nemzetközi motívumokat ötvöző népmese-típusok magyar nyelvű artikulációja, tehát elképzelhetetlen, hogy népmeséink a magyar közmondások szemléltetéseként jöttek volna létre. Ez még akkor is így valószínű, ha közmondásaink számos típusáról mutatta ki a legújabb magyar kutatás, hogy azok is alapjában véve nemzetközi típusok magyar variánsai.³⁴ Kibédi Varga elképzelése a mondák esetében sem védhető, hisz azok is óriási többségükben nemzetközi mondatípusok magyar változatai, tehát azokról

³¹ Ugyanott 367.

³² Bornemisza változatát idéztem a 26. jegyzetben.

³³ KIBÉDI VARGA 1976. 47.

³⁴ Lásd: PACZOLAY 1986. és PACZOLAY 1997.

sem tételezhető fel – igaz, e narratívumok esetében ezt Kibédi Varga nem is kockáztatja meg –, hogy valamely proverbium (közmondás) „illusztráció-jaként” jöttek volna létre. Mint Katona dolgozata kapcsán már láthattuk, a csongrádi adatközlők egy konkrét közmondás relevanciájának eldöntésére elhihető történetet alkalmaznak, az pedig nem a közmondás illusztrációjaként jött létre, hanem – mint az idézett esetben – a közösség hagyományvilágában létező mondatípus, esetleg hiányos, aktualizálódása. Hasonlóképpen lehet a fentebb idézett szerb nyelvű, iszlámra térítéssel kapcsolatos török, sült húscsodát megfogalmazó mondára is tekinteni. Mint utaltam rá, nagyon valószínű, hogy az a narratívum is hiányos szerkezetűnek tekinthető.

Megoldatlan maradt azonban továbbra is, hogy az Ibykos darvai mondatípus-család körébe tartozó narratívumokba – néma tanúságtevő funkcióban – hogy kerültek bele a holt, megsütött madarak (kacsa, tyúk), s azt sem tudjuk, hogy a további virtuális változatok miféle egyéb „sült hús-típust” képviselhetnek. Hogy ennek az „altípus”-nak miféle kötődése képzelhető el a „sült hús-csodák”-at megfogalmazó magyar és egyéb változatokhoz, ebben a pillanatban nem tudható. Ehhez további szövegfeltárássra és a lehetséges nemzetközi kapcsolatok felkutatására lenne szükség.

Ismertetni kell azonban ezen a helyen Bálint Sándor sok évtizeddel ezelőtt megfogalmazott elképzelését, melyben azt taglalja, hogy *A titkot még a sült tyúk is kikaparja* közmondásunkban (illetve alig eltérő szegedi változatában) honnan bukkan fel a „sült tyúk” motívum. Az általa idézett legenda Jakab apostol (idősb Szent Jakab) kapcsán bukkant fel a szakirodalomban, s mint majd látni fogjuk, a kakascsoda előfordulásai kapcsán is fontos adatot jelent. Írja Bálint Sándor:

„Legendaciklusát mutatja be *Szentjakabfalva* (Jakub) szárnyasoltára (1480), melyet az esztergomi Keresztény Múzeumban őriznek. Lajta Edit azonosításai nyomán idénünk kell legendájának egyik olyan szívesen ábrázolt részletét, amelyet az Érdy-kódex nem említ. A *Legenda Aurea* és egyik változata ugyanis elmondja, hogy egy vendégfogadós szállást ad egy zarándoknak, aki fiával Compostelába iparkodik. Reggel arany serleget rejt az iszákjukba. A vendégek már útnak indulnak, amikor az álnok vendéglős leleplezi őket. A fiút nyomban fölakasztják, és elrettentésül a kötélén hagyják. Az atya szomorúan folytatja útját Jakab sírjához, ahol imádkozik. Harminczhat nap múlva visszatér fia holttestéhez, aki megszólal, és elmondja, hogy Jakab életben tartotta. Az apa a bíróhoz siet, hogy elmondja a csodálatos eseményt. [Az] éppen az asztalánál ül: sült kakas és tyúk a tányérján. Tamaskodik: ahogy ezek a jószágok élnek, úgy él a te fiad is. E pillanatban a kakas és tyúk fölrepül a tányérról. A bíró elálmélkodik. A fiút levágják a kötélről, a kocsmáros pedig megkapja illő büntetését. A nyolc képből álló ciklusból négy ezt a legendát adja elő.”³⁵

Az eddig idézett szövegekben a kakascsoda a Megváltó kereszthalála és feltámadása kapcsán volt dokumentálható; látható azonban, hogy egyik apostolának legendáriumában is felbukkan.³⁶ Jakab apostolnak a két zarándokhoz kötődő csodája megvan a *Legenda Aurea*ban is, ott azonban a kakascsoda motívuma még nem szerepel, s más olyan különbségek is vannak, melyek folklórszövegekben (tehát a legendaszövegekben is) az egymástól eltérő változatok jellemzői lehetnek. Érdemes azonban idézni a *Legenda Aurea* még kibővítetlen szövegét is, mert jól kiegészíti a bemutatott variánst, s néhány részlet így világosabbá válik az olvasó számára. A Jacobus de Voragine által megfogalmazott „eredeti” Jakab-legendaciklus magyar fordítása ma már hozzáférhető, ezért ebből idézem a kérdéses legendát:

„Egy német – mint Calixtus pápa mondja – az Úr 1200. esztendeje körül fiával együtt Szent Jakabhoz igyekezett. Toulouse városában megszálltak, s a fogadós leitatta őket, málhájukba pedig egy ezüstpoharat rejtett. Másnap reggel a távozó vendégek után eredt, s mint valami tolvajokat, visszaparancsolta és megvádolta őket, hogy ellopták az ezüstpoharat. Azt felelték neki, hogy büntesse meg őket, ha náluk találja az ezüstpoharat. Miután csomagjaikat kibontva megtalálta, azonmód nagy sietve bíró elé hurcolta őket. Így szólt az ítélet: minden holmijukat adják át a fogadósnak, és egyikük bitófán lakol. De mivel az atya a fiú, a fiú pedig az atya helyett akart meghalni, végül a fiút akasztották fel, és az atya mély gyászban folytatta útját Szent Jakabhoz. 36 nap múltán visszatérve odalépett fia teteméhez, és keservesen siránkozott fölötte, s íme, a felakasztott fiú vigasztalni kezdte őt, mondván: »Kedves atyám, ne sírjál, hiszen soha nem volt ilyen jó dolgom. Mindeddig Szent Jakab tartott meg, és égi kedvességgel üdít föl engemet.« Ezt hallván az atya rohant a városba, és az összeseregglő emberek a zarándok fiát érintetlenül vették le, és a fogadóst akasztották fel helyette.”³⁷

---

³⁶ A kakascsoda fölbukkanását Nagy Ilona is regisztrálja a kegyhelyek mirákulomtörténeteiben Szent Jakab és Compostela kapcsán. Ő azonban német szakirodalom alapján említi a két zarándok történetét, valamint Szent Jakab kakascodáját. Lásd: NAGY 2007. 511. A kérdésnek számottevő magyar irodalma is van. Bálint Sándor dolgozatomban idézett megnyilatkozásai mellett (illetve előtt) Lajta Edit ikonográfiai tanulmánya alapvető (LÁJTA 1953.), a közelmúltban pedig Rónai Zoltán tanulmánya, valamint Kakucs Lajos monográfiája (és a belőle korábban közzétett részlet) fontos. Lásd: RÓNAI 1995., KAKUCS 2003. és KAKUCS 2006. Kakucs könyvére Pastyik László barátom hívta fel figyelmemet, s a mű megszerzését is neki köszönhetem. A magam dolgozata mellékleteként közölt kakascsoda-ábrázolás az esztergomi Keresztény Múzeumban őrzött szentjakabfalvi szárnyasoltár európai híru részlete. A felvételt Mudrák Attila fotóművész készítette, és a Keresztény Múzeum vezetésének engedélyével közöljük, amiért Mudrák Attilát és a Keresztény Múzeumot is köszönet illeti.

³⁷ LEGENDA AUREA 1990. 161.

Úgy tűnik, a *Legenda Aurea* Bálint Sándor által idézett, immáron kibővített változata³⁸ a középkori Magyarországon, de másutt is szelvében ismert lehetett; ezt bizonyítja a fentebb említett szentjakabfalvi szárnyasoltár képsorozatának egy része³⁹, de egyéb ábrázolások is. Ismét Bálint Sándort idézem: „A legendának ez a mozzanata egyébként töredékesen *Gelence* freskóján is előtűnik. Egyik jeleneten a pörge kalapos Jakab kakast tart a kezében, a másikon egy bekötött szemű, felakasztott ifjú, akinek a szentostyát angyal hozza.⁴⁰ Pontosan ennek felel meg az a lexikonadat, amely szerint idősebb Szent Jakab attribútuma: feléledt sült csirkék.⁴¹

³⁸ Bálint Sándor Lajta Edit tanulmányára hivatkozik (LAJTA 1953.), ahol a két zarándok története a kakascoda motívumával bővül. Bálint azonban két helyen is (BÁLINT 1972. 40., valamint: BÁLINT 1977. 132. 46. jegyzet) tévesen hivatkozik Lajta tanulmányának adataira. A dolgozat pontos filológiai adatai: *Bíró Béla (szerk.): A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája, Budapest, 1955.* a 152. és 476. lapokon.

³⁹ A szentjakabfalvi szárnyasoltárnak az a része, amely a két zarándok történetét és a kakascoda motívumát fogalmazza meg a képi ábrázolás eszközeivel részletes leírásban is olvasható: „Az utolsó négy kép páratlan szépségével a Szent Jakab zarándokút legszebb legendáját, a felakasztott fiatalember történetét mutatja be. Ennek a sorozatnak az első képe két szinten játszódik le. Az előtérben a zarándokruhas apa és fia érkeznek egy zarándokszállóhoz, melynek kapujában a vendéglős áll. A kép második síkja azt a jelenetet örökíti meg, amikor az alvó apa és fiú mellett a vendéglős lánya a zarándok fiatalember zsákjába rejti a poharat. A következő kép azt a jelenetet ábrázolja, amikor a már elítélt összekötözött kezű fiatalembert a bíró elítéli, és az apja elbúcsúzik a fiától. A negyedik kép a híres-nevezetes calzadai csoda jelenetét ábrázolja. A kép jobb oldali részét az asztalnál ülő bíró és felesége dominálja, abban a pillanatban, amikor a tyúk és a kakas felrepül az asztalon elhelyezett tálcáról. Előttünk a zarándokruhas apa áll, míg a bal oldali rész háttérében a felakasztott fiatalember látható. A negyedik és utolsó kép azt a jelenetet mutatja, amikor a bíró parancsára a kocsmáros lányát készülnék felakasztani, bal oldalt a háttérben a kagylóval díszített kalapos két zarándok, az apa és fia vannak ábrázolva.” KAKUCS 2003. 184–185. Kakucs Lajos dolgozatát Pastyik László volt szíves számomra felkutatni és fénymásolni, amiért ezen a helyen is köszönet illeti. A szentjakabfalvi szárnyasoltár képeinek megnyugtató azonosítását Lajta Edit végezte el még a 20. század derekán (LAJTA 1953.), ő különítette el először a kakascodát is tartalmazó zarándoklegenda négy képét a Szent Jakab-legenda négy képétől. Dolgozatát azonban Bálint Sándoron kívül nem láttam hivatkozva. Azóta mindenütt a Lajta-féle rekonstrukció szerepel az említett szárnyasoltár ismertetéseiben. Lásd például MUCSI 1979. 12., KAKUCS 2006. 314. de másutt is.

⁴⁰ BÁLINT 1977. 87. Ugyanez a freskótöredék Kakucs Lajos részletesebb leírásában: „A gelencei freskó első jelenetében bal oldalt egy imára magasba emelt kezű nő áll, valószínű Szent Margit, mellette egy dús hajú, szakállas, fedetlen fejű férfi, kinek vállán mintha a zarándok táskát jelző szíj látható. Az első jelenet harmadik személye a kiskarimájú kalapos, hosszú hajú, szakállas Szent Jakab apostol, ki a magasra tartott jobb kezében egy hosszú farkú kakast tart, még az ugyancsak magasra emelt bal keze mintha az ég felé mutatva jelzi a csodát. A második jelenet középpontjában az akasztófán mártírhalált szenvedő zarándokruhas skóciai Szent Kálmán van ábrázolva hátrakötött kezekkel, abban a pillanatban, amikor egy angyal ostyát nyújt a mártírnak. A második jelenetben az akasztófán lévő Szent Kálmán mellett szerintünk kétszer van ábrázolva Szent Jakab apostol.” KAKUCS 2003. 165–166.

⁴¹ BADURINÁ (red.) 1979. 613.

A későbbi, kibővített Jakab-legenda-változat ismertetése után teszi hozzá Bálint Sándor: „Közbevetőleg az a gyanúnk, hogy a legendának ez a népmeszeszerű fordulata ihlette egyik közismert szólásunkat: *a titkot a tyúk is kikaparja*. Szegeden még eredetibb fogalmazással: *a titkot a sülttyúk is kikaparja*.⁴² Úgy tűnik, Bálint Sándor nem ismerte, legalábbis nem hivatkozta Katona Imre a fentebbiekben idézett parömiológiai dolgozatát, ahol lényegében ugyanez a proverbium kerül bemutatásra, szólásként és közmondásként egyaránt. Tehát nem kizárólag szegedi, hanem csongrádi változatok is ismeretek, O. Nagy Gábor gyűjteménye különben tájjellegűnek minősíti az általa bemutatott változatot/változatokat.⁴³

Bálint Sándor egyébként egy korábbi, Szeged parömiológiai hagyományait bemutató könyvében⁴⁴ is tárgyalja a közmondás „sülttyúkos” változatát, s ott is ismerteti a *Legenda Aurea* Jakab-legendájának kibővített változatát, valamint az általa feltételezett összefüggést a proverbium és a legenda között. Ottani fogalmazása részben eltér az idézettől: „A sült tyúkot emlegető szólást végsősoron alighanem idősebb Jakab apostolnak templomi prédikációból és ábrázolásból, barát-példázatból megismert legendája ihleti.”⁴⁵

A „sülttyúk-motívumot” azonban nem hozza összefüggésbe az Ibykos darvai típuscsalád mondáival; a monda ballangós változatairól azonban tud (*A balla is kiguruli az igazságot*) „szólás” kapcsán, sőt változatot is idéz hozzá.⁴⁶

Bálint Sándor és Nagy Ilona gondolatmenetét követve az a hipotézis lenne felírható, amely szerint a sült hús-csoda, s ezen belül a kakascsoda epizódja vagy motívuma írott formában az apokrif evangéliumoktól eredeztethető, s onnan csapódott le később (a 19. és 20. században) elsősorban az ortodox kereszténység által ihletett folklórban, s ennek valószínű hatására a magyarban is. Korábban azonban utat talált a *Legenda Aurea*, már nem Jacobus de Voragine-től származó, kiegészített legendakincséhez, s benne a Jakab apostolhoz kötött csodákig, s ennek prédikációkból, barát-példázatokban, esetleg képi ábrázolások formájában (templomi freskók, szárnyasoltár-képek) juthatott el az egyszerű hívőkhöz, s csapódhatott le a magyar proverbiumkincsben (szólások és közmondás formájában). Elképzelhető, hogy ugyanez lehetett az útja a „sült húsos” Ibykos-változatok irányába is, csak azokban már a sült madarak nem szólalnak meg s nem szállnak el, csupán „néma tanúságtevőként” idézik elő azt a lélektani szituációt, amelyben a gyilkos – öntudatlanul is – a sült madár láttán maga adja fel önmagát.

⁴² BÁLINT 1977. 87.

⁴³ O. NAGY 1976. 691. ty4.

⁴⁴ BÁLINT 1972.

⁴⁵ Ugyanott 40.

⁴⁶ Ugyanott.

Mindez azonban hipotézis, amely Nagy Ilona nagyszerű tanulmánya s Bálint Sándor közleményei és intuíciója nélkül nem lett volna felrajzolható. A sült hús-motívum kapcsán további vizsgálatra és további nemzetközi anyag bevonására lesz még szükség, hogy az eddigieknél nagyobb valószínűséggel léphessünk ki a hipotézisek világából.

Legvégül az ebben a dolgozatban érintett kérdéskör kapcsán még egy forrást be kell vonni a nyomozásba, mert valószínűleg további adalékot jelenthet Bálint Sándornak ahhoz az elképzeléséhez, amely szerint a sült tyúkot emlegető szólást alighanem végső soron Jakab apostol legendája ihleti, melyet a proverbiumalkotó közösség templomi prédikációkból, a templomi ikonográfiából (falfestmények, szárnyasoltárok), továbbá barátpéldázatokból ismerhetett meg. Szépirodalmi forrásról van szó, melynek relevanciájáról Compostela kapcsán először Rónai Zoltán írt⁴⁷, a hely megjelölésével, de szövegszerű idézés nélkül.

Lázár János (1703–1772) erdélyi politikus és író *Florinda* című verses alkotásáról van szó, ahol a IV. részben, amely a „Spanyor Országi Ritkaságokról” címet viseli, a szerző Composteláról is beszámol, s közli a Bálint Sándor által Lajta Edit ikonográfiai tanulmányából idézett csodatétel változatát. Idézzük tehát teljes szövegével Szent Jakab csodatételét, amely a záródomkokkal esett meg:

„Járt itt egy Szarándok, a Tsap-székre menvén:
Jeles Iffju, Férfji termetet viselvén,
A kit a Szolgáló meg-szeret rá-nézhén,
S körülle tapotni kezde hízelkedvén.

Nints dolga még-is jár, gyakran tekéntgeti:
Hozzá vonszó szívét, szemmel jelentgeti:
Fordúl, ugrál, s néha meg-is ölelgeti;
S hogy szívből szereti, szóval emlegeti.

De a *Szent Szarándok* mint nagy hegy-tetőre
Nevededett Tölgy-Fa, nem hajt a szellőre,
Nem ingadoz, nem dül, sem hajlik előre;
Ugy ő-is nem hajlott a hízelkedőre.

Meg-búsul a Leány, látván tsalatkozik;
Nagy Bosszu-állásról azért gondolkozik:
Szarándok Iszákja után ólálkozik,
Ezüstet lop belé, s maga tsudálkozik.

Kiált: a Szarándok az Házat meg-lopta;
Itt van a bizonyság, nem újjából szopta,
Iszákban az Ezüst, örül hogy meg-kapta;
Ugrik, danol, s tántzát maga fúttá, s ropta.

A lopott Ezüstöt Gazdának mutatja;
Mellyért Gazda helyben a lopót fogatja;
Kötélt vét nyakába, s fel-is akasztatja;
S a tsalárd Leánynak így tölt akarátja.

Történt hogy egy néhány esztendők múltában
A *Szarándok Attya* az helyen jártában
Az Akasztó mellett tsak nem haladtában
Meg-szóllal a Fia, s meg-áll bámúltában.

Elé beszéli az, nagy méltatlanságát:
Tsap-széki szolgáló álnok tsalárdságát:
Magának lopástól, s büntől tisztaságát;
S kéri hogy hirdesse-ki ártatlanságát.

Meg-tér Attya, s mégyen Város Bírójához,
A ki tsak akkor ült vólt-le asztalához;
Ott elő számlálja, mint jútott Fiához,
Mit beszélt, s kérése, mi vólt az Attyához.

Azt hallván a Bíró magát el-neveti:
Meg-botsásson (úgy mond) ötet meg-követi;
De hogy rég hólt Fia (mint észre veheti)
Néki szóllott légyen, azt ő nem hiheti.

Mint e *sült Kakas* meg nem elevenkedik:
E *sült Tyúk* lábra (mond) mint nem verekedik,
Ugy rég meg-hólt Fiad fel nem eszmélkedik:
Nem szóll ő senkivel, sem nem perlekedik.

Alig végezheti Bíró e szavait,
S hát *Kakas* neveli szép fejér tollait:
A *sült Tyúkkal* kezdi mozgatni szárnyait,
S kukurékolással verdesni lábait.

Igaz ez: hogy most-is ez helyly Templomában,
Akasztó-fa függve van bólt-hajtásban:
S az Oltár bal felől-való oldalában
Vas ketretz tsinálva egy kis Kápolnában:

Ebben *Fejér Kakas, s Tyúk*, most-is láttatnak;
S a kik fél-támadtak, azoknak tartatnak:
Tojnak, és tojási itt mútogattatnak,
S Szarándok süvegbe, tollakból adatnak.⁴⁸

Mint a döcögős versezetből kiolvasható, a Lázár János által megverselt változat alaposan eltér a Legenda Aurea „eredeti” szövegétől, de a többi magyarul olvasható változattól, vagy tartalmi összefoglalástól is. A kakascoda azonban jó megfogalmazásban teljes leírást nyer, sőt a legenda ki is bővül a leírás utolsó szakaszaiban.

Lázár János *Florinda* című verses krónikája nem eredeti magyar alkotás, a kézikönyvek adatai szerint a B. F. monogram mögé bújt szerző francia nyelven megjelent munkájának verses fordítása.⁴⁹ A műnek csak mintegy ötöde tárgyalja Florinda megbecstelenítésének históriáját s annak következményeit, a mű nagyobb része különböző földrajzi leírásokat és történeteket, elbeszéléseket tartalmaz, ezek közé tartozik a fentebb bemutatott zárandoktörténet

⁴⁸ LÁZÁR 1766. 130–132. Rónai Zoltán tanulmányát megtalálta, valamint ennek nyomán Lázár János könyvét kézbe vette, a jelzett részeket azonosította, s számomra fénymásoltatta Pastyik László, akinek baráti segítségét ezen a helyen is megköszönöm. Lázár János francia forrása, melynek alapján terjedelmes versezetének idézett részét is megalkotta, nyilván azt a történetet tartalmazta, amely „talán a legszebb azok közül, melyek a Jakab apostol zárandokútjához tartoznak. A kakas és a tyúk, vagy az akasztott fiatalember legendája Európa-szerte több változatban ismeretes, de mindegyik változatnak a magva egy kora középkori zárandokúthoz kapcsolódik.” (KAKUCS 2006. 192.) Kakucs ezt a variánst a legenda legelső változatának minősíti. (Ugyanott.) Ugyanott olvasható a legenda e változatának terjedelmes ismertetése is, mely megegyezik tartalmában Lázár verses leírásával. Sajat calazandai zárandokútjának élményeként számol be Kakucs a templomban ma is látható kalitkában élő tyúkról és kakasról is, s ezt írja: „a tágas templomban az istentisztelet legájtatosabb pillanataiban is kakaskukorékolás és tyúkkotkodácsolás hallható. Ami nekünk, idegeneknek rendkívülinek tűnik, az egyáltalán nem zavarja az itteni hívőt, sőt az istentisztelet velejárájának tekinti”. (KAKUCS 2006. 192.) Lázár és Kakucs leírása azonban egy-egy változat, ami a folklorizálódás útjait szemlélteti: Kakucs azt írja, hogy a szülők által meglátogatott, s éppen ebédhez készülődő bíró tyúkjá és kakasa éppen a kemenében sült, s onnan repültek ki megéledve, hangos kukorékolással és kotkodácsolással. Kakucs Lajos egyébként könyvében még egy helyen ismerteti – rövidebben – a kakascodát is tartalmazó zárandoktörténetet: KAKUCS 2006. 14–15.

⁴⁹ Utal már rá Lázár monográfusa, Barth Dezső is: BARTH 1914. 30., de a pontos adatokat közli: MAMŰL VI. 2006. 462.

is, amely voltaképpen a Legenda Aurea Szent Jakab legendáriumának egyik később messze indázó legendáját beszéli el. Ettől függetlenül a kakascsoða leírása 18. századi magyar nyelvű irodalmi alkotásban maradt az utókorra.

Mint az egyik kézikönyv idézi, Lázár az „olvasó asszonyi rendekért” adta ki versezetét, s úgy tünik, könyve nem is volt sikertelen, hisz a század végén, 1791-ben Pesten újra kiadták olcsóbb kiadásban a Patzko-féle cégnél.⁵⁰

Ebből arra lehet gyanakodni, hogy Lázár műve, s benne a kakascsoðát is szerepeltető zarándoktörténet nyilván olvasókra talált a magyarság körében is, tehát a Bálint Sándor által taglalt proverbium kialakulásához is hozzájárulhatott az egyházi ihletés mellett. Hogy a Lázár János forrásául szolgáló francia műbe hogy került bele a Szent Jakabbal kapcsolatos csodatörténet, nem tudjuk. Az azonban valószínű, hogy az 1704-ben megjelent eredeti francia mű korában még mindig eleven lehetett Nyugat-Európában a Legenda Aurea hatása, akkor is, ha addigra már az eredeti, szentekről szóló mű szövege alaposan átalakult és kibővült. Ezt a Legenda Aurea magyar kiadása utószóírója másként látja: „[A Legenda Aurea] a 17–18. században teljesen eltűnik a könyvpiacról, s jószerevével az olvasók emlékezetéből is.”⁵¹

Hogy az *Ibykos darvái AaTh 960A* mondatípus idézett bácskai „sülthúsos” változatába miként került bele a sült kacsá motívuma, nem tudható, mint az sem, hogy négy évszázaddal korábban ugyanez a motívum hogy került bele a Bornemisza által idézett változatba. Sok kérdés van még tehát a „sülthús-csoðakkal” összefüggésbe hozható népköltési alkotások kapcsán.

---

⁵⁰ Ennek a kiadásnak címe is eltér az elsőtől, jobban utal annak valódi tartalmára: *Florinda az az: Spanyol országnak ezen gróf kis-asszony miatt lett romlása, mellyel együtt Olasz, Frantzia, Spanyol országokban található ritkaságok is leírattnak gróf Lázár János által. Pesten, 1791. Nyomt. Patzko Ferentz bet.* (Petrik Géza bibliográfiája alapján, erre a kiadásra is Pastyik László hívta fel a figyelmemet.)

⁵¹ LEGENDA AUREA 1990. 315. (Madas Edit utószavában.)

IRODALOM

ANONIM

- 1897 Iz narodnih praznovjerica u Svrlljigu. *Bosanska Vila* 12(1897) No 13. 204–205.

ARANY LEGENDA

- 1942 *Arany Legenda (Legenda Aurea)*. Válogatta, fordította és az előszót írta W. Petrolay Margit. Budapest

BADURINA, Anđelko (red.)

- 1979 *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb

BÁLINT Sándor

- 1972 *Szegedi példabeszédek és jeles mondások*. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 127.) Budapest
1977 *Ünnepi kalendárium II*. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. Budapest

BÁLINT Sándor–BARNA Gábor

- 1994 *Búcsújáró magyarok*. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Budapest

BARTH Rezső

- 1914 *Gróf Lázár János élete és művei*. Budapest

BORNEMISZA Péter

- 1977 *Ördögi kísértetek*. Budapest

BOSNYÁK Sándor

- 2001 *Magyar Biblia*. A világ teremtése, az özönvíz, Jézus élete s a világ vége napjaink szájhagyományában. Budapest

ČAJKANOVIC, Veselin

- 1927 *Srpske narodne pripovetke*. SEZb XLI. Beograd

DORĐEVIĆ, Tihomir

- 1926 *Georg Polivka: Zur Frage von der Wiederbelebung eines Fisches*. *Zeitschrift des V. für Volkskunde*, 1925, Heft 1. (Ismertetés). *Prilozi za knjizevnost, jezik, istoriju i folklor*. 6(1926) No 1. 160–163.
1932 *Naš narodni život. Knjiga peta*. Beograd
1984 *Naš narodni život 2*. Priredio Nenad Ljubinković. Beograd

DÖMÖTÖR Ákos

- 1992 *A magyar protestáns exemplumok katalógusa*. (Folklor Archívum 19.) Budapest

JUNG Károly

- 2001 *A Pannóniai Énektől a Mária-lányokig*. Magyar és egybeveto magyar folklorisztikai tanulmányok. Újvidék
2001a Az Ibikosz darvai típuscsalád kérdéséhez. Áttekintés és további változatok. In: *JUNG 2001*. 169–186. és 270–271.

- 2004 *Elbeszélés és éneklés. Újabb magyar és egybevető magyar folklorisztikai tanulmányok. Újvidék*
- 2004a Adatok a ballangó kóró (*Eryngium campestre* L.) elterjedéséhez. (Az Ibikosz darvai típuscsalád kérdéséhez II.) In: *JUNG 2004*. 43–61. és 210–211.
- KAKUCS Lajos
- 2003 Szent Jakab emlékek a középkori Magyarországon. *Regnum Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 2003/3–4. 151–191.
- 2006 *Santiago de Compostela: Szent Jakab tisztelete Európában és Magyarországon*. Budapest
- KALAPIS Zoltán (közéleti)
- 2003 Fodor Erzsébet meséi (II.) Közéleti KALAPIS Zoltán. *Híd* 67(2003) No 3. 252–274.
- KATONA Imre
- 1950 Csongrádi szőlőmagyarozatok és történetek. *Magyar Nyelvőr* 74(1950) No 5. 362–368.
- KIBÉDI VARGA Áron
- 1976 Népmese és irodalomelmélet. *Magyar Műhely* 14(1976) No 50. 32–50.
- LAJTA Edit
- 1953 Adalékok a jakabfalvi oltár ikonográfiájához. *Művészettörténeti Értesítő* 1953. No 1–2. 160–161.
- LÁZÁR János
- 1766 *Florinda . . . históriája*. Szebenben
- LEGENDA AUREA
- 1990 *Jacobus de Voragine: Legenda Aurea*. Szentek csodái és szenvedései. Válogatta és az utószót írta Madas Edit. Budapest
- MUCSI András
- 1979 *Az esztergomi Keresztény Múzeum régi képtárának katalógusa*. Második kiadás. Budapest
- O. NAGY Gábor
- 1976 *Magyar szólások és közmondások*. 2. kiadás. Budapest
- NAGY Ilona
- 2007 A sült kakas kukorékol. Az apokrif iratoktól a folklórig. In: *PÓCS (szerk.) 2007*. 496–533.
- PACZOLAY Gyula
- 1986 A magyar proverbsok európai rokonsága a „Nem mind arany, ami fénylik” példáján. *Ethnographia* 97(1986) No 2–4. 334–359.
- 1997 *Európai közmondások 55 nyelven arab, perzsa, szanszkrit, kínai és japán megfelelőekkel*. (Párhuzamos, azonos angol címmel.) Veszprém

PÓCS Éva (szerk.)

2007 *Maszk, átváltozás, beavatás.* Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. (Tanulmányok a transzcendensről V), Budapest

RÓNAI Zoltán

1995 Compostella és a magyarok. *Regnum Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 1995/3–4. 11–24.

SALAMON Anikó

1987 *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák.* Budapest

SCHEIBER Sándor

1977 *Folklór és tárgytörténet II.* Második kiadás. Budapest

1977a Jegyzetek Bornemiszához. In: *SCHEIBER 1977.* 12–29.

UJVÁRY Zoltán

1999 *Folklór az Ördögi kísértetekben.* Debrecen

VELJIĆ, Mihail

1902 Srpske narodne umotvorine, običaji i verovanja iz Debra i okoline. *Bratstvo* 9–10(1902) 378–379.